

HLAVNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Elena Urbancová

REDAKČNÁ RADA

Klára Buzássyová, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Mira Nábělková, Jozef Pavlovič, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Anna Rýžková, Ján Sabol, Elena Urbancová, Pavol Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

PISÁRČIKOVÁ, M.: Štyridsaťročná rozhlasová Jazyková poradňa 257
POVAŽAJ, M.: Prítomné činné prídavné slovo vládnuce 259
KAČALA, J.: Súvzťažná parataktická spojka *ak /už/ nie - /tak/ aspoň* . 265
ORGOŇOVA, O.: Morfológická adaptácia francúzskych slov v slovenčine 268

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Podošva - ako ju poznáme i nepoznáme. I. Felixová 274

ROZLIČNOSTI

Leskovac - leskovský i leskovacký. J. Jacko 279

SPRÁVY A POSUDKY

Profesor Ábel Král šesťdesiatročný. J. Sabol 280
Dve poznámky o Hečkovom dobrodružstve. J. Horecký 282
Biografická encyklopédia pred dokončením. E. Kačala 286

SPYTOVALI STE SA

Monsignor. K. Hegerová 287

Štyridsaťročná rozhlasová Jazyková poradňa

MÁRIA PISÁRČIKOVÁ

Na jeseň v r. 1952 začali z bratislavského rozhlasu pravidelne odznievať krátke poučenia o jazyku nazvané *Jazyková poradňa*. Pri kolíske tejto dnes už štyridsaťročnej relácie stál jazykovedec Gejza Horák a skupina spolupracovníkov z vtedajšieho Ústavu slovenského jazyka SAVU. Zapáleným interpretom jazykového okienka bol hlásateľ Dušan Gábor. Pravidelnými rozhlasovými príhovormi, trvajúcimi 5 minút (istý čas to bolo 10 minút) a vysielanými pôvodne trikrát do týždňa (neskôr dvakrát), nadviazal sa dlhoročný dialóg s rozhlasovými poslucháčmi o jazykovej kultúre. Základom tejto relácie boli totiž od začiatku aktuálne problémy kultúry jazyka, na ktoré dávali podnety predovšetkým listy poslucháčov. Jazykovovú dimenzia relácie sa však rozširovala aj o výsledky pôvodného výskumu, lebo autormi rozhlasových "päťminútoviek" boli významné jazykovedné osobnosti, ako E. Pauliny, J. Ružička, J. Horecký, Š. Peciar, J. Mistrík, F. Miko, J. Oravec, G. Horák, A. Habovštiak, L. Dvonč a mnohí ďalší. Títo výborní znalci slovenčiny približovali náš jazyk a jeho zákonitosti veľmi širokému okruhu poslucháčov, a to z najrozličnejších stránok. Popri upozorneniach na bežné jazykové chyby sa v relácii striedali témy z histórie jazyka, z jeho nárečovej bohatosti, sporadicky sa hovorilo o pôvode slov, no výklady sa predsa najviac sústreďovali na objasňovanie systému súčasného spisovného jazyka. Preto odznievali poznámky o morfológii a syntaxi slovenčiny, o výslovnostnej a pravopisnej podobe nášho jazyka, ako aj o spôsobe tvorenia slov. Najčastejšou témou však bola slovná zásoba slovenčiny, jej štylistické rozvrstve-

nie, nové slová v lexike, osobitosti vo frazeológii a, pravdaže, novo sa utvárajúca terminológia najrozličnejších odborov.

Záujem o rozhlasové príhovory o jazyku bol od začiatku veľmi živý, čomu prispelo i to, že relácia sa vysielala vo veľmi exponovanom čase – ráno pred siedmou hodinou. S osobitným záujmom ju sledovali učitelia, pracovníci v spoločensko-kultúrnej oblasti, redaktori a novinári, ktorí v nej nachádzali odpovede na aktuálne jazykové otázky. K slovu vysielanému v rozhlase sa však nedá vracat', preto prišlo ku knižnému vydávaniu rozhlasových príhovorov. V rokoch 1957 – 1968 vyšlo päť zväzkov výberov z tejto relácie a v r. 1971 vyšli skrátené verzie relácií v knižke *1000 poučení zo spisovnej slovenčiny*. Publikácia vyšla aj v druhom vydaní (1974). Všetky knižné vydania redakčne pripravil Gejza Horák.

Starostlivosť o Jazykovú poradňu po Gejzovi Horákovi prevzala v r. 1968 Mária Pisárčiková, ktorá pokračovala v osvedčenom spôsobe jazykového výchovnej činnosti. Interpretom Jazykovej poradne sa v šesťdesiatych rokoch stal Dionýz Hirko, ktorý svojou vysokou profesionalitou a zaujatím o kultúru slovenčiny veľkou mierou prispieval k tomu, že relácia sa stala neodmysliteľnou súčasťou rozhlasového vysielania. D. Hirko sa neskôr o túto reláciu tvorivo staral aj ako interný rozhlasový redaktor. V tomto čase postupne nastáva výmena generácií, a to nielen autorská, ale aj poslucháčska. Pri rozhlasovom pestovaní jazykovej kultúry sa bolo treba vracat' i k starším témam a zároveň sledovať súčasné, v dennej praxi sa objavujúce nové jazykové problémy. Narástol aj priamy kontakt s poslucháčmi prostredníctvom listov.

Po takmer tridsaťročnom trvaní Jazykovej poradne sa hľadal istý spôsob oživenia formálnej stránky relácie. Inováciou bolo zaradenie odpovedí na listy poslucháčov, pričom dialóg vedie rozhlasový redaktor s jazykovedcom. V tomto čase, t. j. v osemdesiatych rokoch z rozhlasových programových príčin sa príspevky skracujú na tri minúty (je to maximálny rozsah hovoreného slova v rámci ranného vysielacieho bloku). Istou kompenzáciou je zaradenie krátkého jazykového poučenia pod názvom Slovenčina na slovíčko v tých dňoch, keď sa nevysielala Jazyková poradňa.

V osemdesiatych rokoch sa rozhlasové jazykové príspevky znova zachytávajú v knižnej podobe, a to v publikácii *Jazyková poradňa odpovedá* (1988). Autorka M. Pisárčiková a kolektív spolupracovníkov využili formu dialógu z rozhlasového vysielania a predložili verejnosti jazykovú problematiku v sivejšej, populárne ladenej podobe.

Po roku 1990 prevzal starostlivosť o Jazykovú poradňu Jozef Pavlovič, neskôr Ivan Masár, interpretom v posledných rokoch je Pavol Šrámek.

Treba povedať, že popularizačná jazykovedná práca v rozhlase nebola za celých štyridsať rokov len akýmsi príjemným oddychom popri výskumnej práci. Bolo treba starostlivo redigovať tisícky príspevkov, strážiť ich odbornú úroveň a dávať im špecifickú rozhlasovú podobu. Popritom bolo treba vždy znova a znova zaúčať mladých autorov do tejto roboty. Ťažkým bremenom bolo čeliť aj politickým požiadavkám: Jazyková poradňa bola v rozhlase pod ustavičným dozorom (ako jediná reláciu okrem šéfredaktora politického vysielania ju mohol podpisovať iba námestník riaditeľa), pretože otázky jazyka boli odjakživa citlivé, spájali sa s tzv. slovenským nacionalizmom. Boli časy, keď sa celé roky nesmelo povedať, že istý výraz nie je slovenský, ale má svoj domov v češtine. A taký argument bol potrebný veľmi často, pretože dvojazyčná prax v oznamovacích prostriedkoch výdatne stiera hranice dvoch blízkych jazykov a zneisťuje aj tých najuvedomenejších používateľov slovenčiny. Bolo preto nevyhnutné v argumentácii používať aj nepriame prostriedky, opatrne vyberať slová, aby sa vyhovel pravde i politikom. Ak sa tak nestalo, nasledovali ostré, aj osobné zákroky z najvyšších politických miest.

Na druhej strane si Jazyková poradňa vyslúžila aj náležité spoločenské ocenenie. Kolektív pracovníkov Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV dostal Cenu SAV za vedeckopopularizačnú činnosť v r. 1967 a tú istú cenu dostala za dlhoročnú činnosť v tejto oblasti M. Pisárčiková v r. 1988. Najväčším ocenením je však predsa len to, že rozhlasová Jazyková poradňa má stále svojich poslucháčov a svoje pevné miesto v rozhlasovom vysielaní. Slovenskému rozhlasu patrí uznanie za to, že robí prostredníctvom medzi jazykovou teóriou a praxou a že takto bdie nad jazykovou kultúrou.

Prítomné činné prídastie typu vládnuci

MATEJ POVAŽAJ

1. V nových Pravidlách slovenského pravopisu (1991) sa oproti predchádzajúcemu stavu vykonalo niekoľko zmien, ktoré sa dotýkajú nielen pravopisnej kodifikácie, ale aj uplatňovania pravidiel o rytmickom krátení. S cieľom podporiť uplatňovanie rytmického zákona a vyhnúť sa nepotrebným výnimkám zrušila sa výnimka z uplatňovania pravidiel o rytmickom krátení v tvare prítomného činného prídastia typu *plšúci, vládnúci*. V súhlase s hláskovým systémom súčasnej spisovnej slovenčiny, ako aj so skutočným spisovným úzom sa kodifikovali tvary typu *plšuci, vládnuci* (tamže, s. 15). V ka-

pitole *Písanie samohlások v niektorých príponách* sa v bode 1 uvádza, že prípona *-úci* (*úca*, *-úce*) sa po predchádzajúcej dlhej slabike skraca na podobu *-uci* (*-uca*, *-uce*), a ilustruje sa to na príkladoch *vládnuci* (*vládnuca*, *vládnuce*), *hádžuci* (*hádžuca*, *hádžuce*), *píšuci* (*píšuca*, *píšuce*), *viažuci* (*viažuca*, *viažuce*) – (tamže, s. 28). V tomto príspevku si všimneme stav v kodifikačných príručkách a niektorých gramatikách od štúrovských čias pri zachytávaní tohto javu, dodržiavanie novej kodifikácie v písomných jazykových prejavoch, skutočnú výslovnosť prípony *-uci* po predchádzajúcej slabike s dlhou samohláskou alebo dvojháskou a napokon aj niektoré postoje k tejto zmene v kodifikácii.

2. E. Štúr v *Nauke reči slovenskej* (1846) v súvislosti so slovesnými tvarmi *dajúci*, *hlivejúci*, *gazdujúci* (označuje ich ako prídavné mená) porušovanie pravidla o rytmickom krátení nezaznačuje a konštatuje, že sa tvoria od prechodníkov (E. Štúr ich nazýva *menoslovja*) príponami *-i*, *-a*, *-e*. (Ako jedinú výnimku z pravidla o rytmickom krátení uvádza prechodníky typu *vábíac*, *vrátiac*, v štúrovskom pravopise v podobe *vábjac*, *vrátjac*, s. 84.) M. Hattala v *Mluvnici jazyka slovenského* (1864) tieto tvary už nazýva činnými prídavnými prítomnými, no ani on tu porušovanie pravidla o rytmickom krátení neregistruje, lebo po predchádzajúcej dlhej slabike má krátku slabiku, pravda, koncové *-i* má v tomto prípade dlhé. Má teda tvary *nesúci*, *nosiaci*, ale *píšuci*, *chválaci* (s. 112). S. Czambel v *Rukoväti spisovnej reči slovenskej* (1902) medzi výnimkami z pravidla o rytmickom krátení prítomné činné prídavné prítomné na *-úci* neuvádza (s. 15), no pri výklade rozdielu medzi prídavnými prítomnými a prídavnými menami uvádza príklad *píšúci* (s. 97). Tu sa teda prvý raz stretávame s porušením pravidla o rytmickom krátení v prítomnom činnom prídavnom, hoci ho Czambel v príslušnej kapitole neuviedol. J. Damborský (1921) v tvaroch prítomného činného prídavného príponu *-úci* po predchádzajúcej dlhej slabike upravuje na *-uci* (*-ucia*, *-ucie*), ako to vidieť z príkladov *píšúci žiak*, *píšucia žiačka*, *píšucie dievča*. V *Pravidlách slovenského pravopisu* z r. 1931 sa pri výnimkách z pravidla o rytmickom krátení tvary na *-úci* neuvádzajú, nájdeme tam iba tvary na *-iaci* (*trúbiaci*, *chváliaci*).

Prvý raz sa prítomné činné prídavné prítomné na *-úci* uvádzajú medzi výnimkami z rytmického zákona v *Pravidlách slovenského pravopisu* z r. 1940 (s. 48) a ilustrujú sa na príkladoch *píšúci*, *píšúca*, *píšúce*, *hádžúci*, *hádžúca*, *hádžúce*. Zavedenie tejto výnimky odobril v *Slovenskej reči* E. Meliš-Čuga (1941–42) konštatovaním, že ťažkosti s koncovými dĺžkami *-uci*, *-ucia*, *-ucie* si vynútili zmenu na *-úci*, *-úca*, *-úce*, hoci si je vedomý nedôslednosti v tom, že prítomné činné prídavné prítomné úzko súvisia s tvarmi 3. os. množ. čísla prítomného času a s tvarmi prechodníka, v ktorých sa pravidlo o rytmickom krá-

tení uplatňuje (porov. *píšu*, *píšuc*, ale *píšúci*, *striehnu*, *striehnuc*, ale *striehnúci*).

Nespokojnosť s nedodržiavaním pravidla o rytmickom krátení v prídavných tvaroch typu *píšúci* vyjadril v tom istom ročníku *Slovenskej reči* V. Uhlár (1941–42). Zavedenie tejto výnimky neprípustivo k prednostiam PSP a žiada ju opraviť s odôvodnením, že prináša nepochopiteľný rozdiel medzi tvarmi 3. os. množ. čísla prítomného času, prechodníka a prítomného činného prídavného. O zmene písania prítomného činného prídavného dôsledne s príponou *-úci*, *-úca*, *-úce* (*píšúci*, *píšúca*, *píšúce*) konštatuje, že "nie je opodstatnená ani prirodzenou výslovnosťou" (tamže, s. 240), a uvádza, že by sa tieto tvary mali písať podobne ako tvary slovesa *stát* (*stojaci*, *stojaca*, *stojace*) takto: *píšúci*, *píšúca*, *píšúce*, *píšúceho*, *píšúcemu*.

Napriek novej kodifikácii v *Pravidlách slovenského pravopisu* z r. 1940 problémy s písaním prídavných, ktorými sa zmena odôvodňovala, neprestali. Presvedčili sme sa o tom pri sledovaní dokladov zo štyridsiatych a začiatku päťdesiatych rokov (do vydania PSP v r. 1953) na slovo *vládnuci*, resp. *vládnúci* v lexikálnej kartotéke Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV. Zo 45 dokladov (v tvare nominatívu, ale aj v iných pádoch) sa v 36 prípadoch (t. j. v 80 %) v rozpore s vtedy platnou kodifikáciou dodržiavalo pravidlo o rytmickom krátení v príponě *-úci*, *-úca*, *-úce*, t. j. uplatnili sa podoby *vládnuci*, *vládnuceho*, *vládnuca*, *vládnucej*, *vládnucich* atď., resp. v dvoch prípadoch sa použili tvary s krátkym *u*, ale s dlhou koncovou slabikou (*vládnuci*, *vládnucich*). V deviatich dokladoch sa pravidlo o rytmickom krátení porušilo (použili sa tvary *vládnúci*, *vládnúca*, *vládnúcej*, *vládnúcich* atď.).

Ukazuje sa teda, že konštatovania V. Uhlára sa opierali o reálne poznanie skutočného používania prítomných činných prídavných. Pravdepodobne toto všetko viedlo autorov textu nových *Pravidiel slovenského pravopisu* z r. 1953, že v návrhu predloženom na verejnú diskusiu r. 1952 v súvislosti s uplatňovaním pravidla o rytmickom krátení konštatujú, že podľa pravidla o rytmickom krátení sa skrcajú slovesné prípony *-ú*, *-úc*, *-úci* (*-a*, *-e*), ak predchádzajúca slabika je dlhá, a uvádzajú tieto príklady: *vládnú*, *vládnuc*, *vládnuci*, *viaznu*, *viaznuc*, *viaznuci*, *lámu*, *lámuc*, *lámuci*. Na tento návrh zareagoval J. Ružička článkom uverejneným v *Slovenskej reči* (1952–53), v ktorom obhajoval v tomto bode riešenie *Pravidiel slovenského pravopisu* z r. 1940 s odôvodnením, že "nie je správne, keď sa tvrdí, že tvary činného prídavného prítomného sa tvoria od prechodníka pridaním prípony *-i*, *-a*, *-e*". Podľa neho treba každý slovesný tvar vykladať tak, že sa tvorí zo slovesného kmeňa pripojením prípony alebo koncovky a prítomné činné prídavné sa tvorí z tej podoby prítomníkového kmeňa, ktorá je v 3. os.

množného čísla prítomného času, pridaním prípony *-úci, -a, -e*." Na základe tohto článku sa potom v definitívnej verzii Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1953 medzi výnimkami z pravidla o rytmickom krátení uvádza aj prípona prítomného činného prídavia *-úci, -úca, -úce*, napr. *vládnúci, -a, -e, píšúci, -a, -e, viažúci, -a, -e*.

K Ružičkovej argumentácii sa žiada dodať, že hoci sa prítomné činné prídavie tvorí priamo z prítomníkového kmeňa, ktorý je v 3. os. množ. čísla, a nie z prechodníka, ešte nemusí brániť tomu, aby sa pri jeho tvorení nemohol uplatniť rytmický zákon. Veď aj pri tvorení iných slov máme z hľadiska uplatňovania pravidla o rytmickom krátení variantné prípony, napr. *-ý/-y (pekný – krásny), -ný/-ny (hybný – kúpny), -ský/-sky (slovenský – nórsky)*.

Veľkú pozornosť problému, ktorý nás zaujíma, venoval L. Dvonč vo svojej monografii *Rytmický zákon v spisovnej slovenčine* (1955). V nej nielen podrobne načrtol vývin tejto problematiky, ale sa aj kriticky vyjadril o citovaných záveroch J. Ružičku, ktoré v konečnom dôsledku výrazne ovplyvnili kodifikáciu písania prítomného činného prídavia na niekoľko desiatok rokov.

Kodifikáciou výnimiek z pravidla o rytmickom krátení pri prídaviach na *-úci, -úca, -úce* sa však problémy v jazykovej praxi neodstránili. Možno sa o tom presvedčiť aj z dokladov v lexikálnej kartotéke JÚLEŠ SAV (zo 17 dokladov na slovo *vládnuci* z rokov 1954 až 1991 sa v 9 prípadoch pravidlo o rytmickom krátení dodržiavalo a iba v 8 prípadoch sa rešpektovala platná kodifikácia, t. j. uplatnila sa výnimka z pravidla o rytmickom krátení). Najlepšie by však o týchto problémoch mohli vypovedať učitelia slovenského jazyka, ktorí museli svojim žiakom vysvetľovať a zložito zdôvodňovať, prečo sa v 3. os. množ. čísla prítomného času a v prechodníku, t. j. v tvaroch *vládnú, píšú, striehnú, vládnuc, píšuc, striehnuc* dodržiava pravidlo o rytmickom krátení, no už v prítomnom činnom prídaví sa toto pravidlo nedodržiava. Skutočná výslovnosť prítomného činného prídavia potvrdzovala, že v prevažnej miere sa platná kodifikácia o výnimkách z pravidla o rytmickom krátení pri používaní tvarov *vládnúci, píšúci* spravidla porušovala. Podľa našej mienky toto porušovanie platnej kodifikácie nielen v ústnych, ale aj v písomných prejavoch bolo ovplyvnené všeobecným pravidlom o rytmickom krátení ako typickým znakom spisovnej slovenčiny a jeho dôsledným uplatňovaním v tvare 3. os. množ. čísla prítomného času a v tvare prechodníka príslušnej slovesnej triedy.

3. V Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991 sa teda kodifikovalo písanie tvarov prítomného činného prídavia s uplatňovaním pravidla o ryt-

mickom krátení po predchádzajúcej dlhej slabike, t. j. v podobe *píšuci, vládnuci, striehnuci*. Zaujímalo nás, ako sa po roku od platnosti nových Pravidiel slovenského pravopisu vžila táto zmena v konkrétnej jazykovej praxi. Preto sme z tohto hľadiska sledovali niekoľko denníkov a týždenníkov v priebehu mesiacov jún a júl 1992. Z nášho pozorovania vyplynulo, že asi v osemdesiatich percentách sa dodržiava najnovšia kodifikácia s uplatňovaním pravidla o rytmickom krátení v prítomných činných prídaviach. Uvedieme niekoľko dokladov: *Bolí v nej vládnucim národom*. (Národná obroda, 11. 6. 1992) – *Dvakrát Milan Mikuláš. Skáčuci a božekajúci...* (Šport, 4. 6. 1992) – *... dokázal vymeniť takmer celú vládnucu špičku a nevyronil ani slzu*. (Národná obroda, 20. 6. 1992) – *... vízie usporiadania spoločnosti ich vedú k víziám na ozbrojený boj proti "vládnucej junte"...* (Koridor, 20. 6. 1992) – *Vo chvíli, keď sa niekto znepáči akejkolvek vládnucej garnitúre, je nehraný...* (Slovenský národ, 21. 7. 1992) – *... bývalý popredný predstaviteľ doteraz jedinej vládnucej strany...* (Práca, 10. 7. 1992) – (Z 15 dokladov na slovo *vládnuci* v sledovanom období sa v 12 prípadoch, t. j. v 80 %, dodržiavala v súčasnosti platná kodifikácia, v jednom prípade sa uplatnilo pravidlo o rytmickom krátení, ale predĺžila sa koncová slabika, t. j. použila sa prípona *-ucí* – *...že vo všeobecnom používaní je vládnucim jazykom...* [Koridor, 10. 7. 1992], a iba v dvoch prípadoch sa pravidlo o rytmickom krátení neuplatnilo, t. j. použila sa prípona *-úci*, napr. *Jednoducho je vládnúcou stranou v tejto krajine...* [Smena, 21. 7. 1992]).

V reakciách na vykonanú zmenu v kodifikácii, t. j. na dôsledné uplatňovanie pravidla o rytmickom krátení pri tvorení prítomného činného prídavia sme sa stretli s dvojakými postojmi. Učitelia slovenského jazyka v prevažnej miere prijali túto zmenu pozitívne (informovali sme o tom už aj v druhom tohtoročnom čísle Kultúry slova). Tento krok pozitívne prijala aj časť recenzentov Pravidiel slovenského pravopisu. Na tomto mieste odcitujeme aspoň jeden názor: "Z hľadiska školskej praxe sa úprava javí ako výhodná" ... "Iste budú mať učitelia menej starostí s učivom o slovesných tvaroch, lebo aj v prechodníku, aj v činnom prídaví je krátke *-u-*, t. j. *vládnuc, vládnuci, viažuc – viažuci...*" (Rýzková, 1992). V niektorých recenziách sa vyslovili aj výhrady proti tejto zmene takými formuláciami ako "nebolo najšťastnejším riešením kodifikovať tvary typu *píšuci, vládnuci* ... a odvolávať sa pritom na hláskový systém súčasnej spisovnej slovenčiny a na skutočný spisovný úzus" (Jacko, 1992). Ako sme ukázali, nová kodifikácia sa opiera aj o "skutočný spisovný úzus" a voľba tejto formulácie v odôvodnení vykonanej zmeny nie je samoúčelná, ale je výsledkom konkrétneho pozorovania. Iní autori poukazujú na to, že môžu vzniknúť problémy so skloňovaním prídav-

tí, v ktorých sa uplatňuje pravidlo o rytmickom krátení (porov. napríklad Sokolová, 1992). Tieto námietky vyvrátil J. Kačala vo svojom článku Kvantita v prípone *-úci/-iaci* (1992) a jeho závery potvrdzuje aj konkrétna jazyková prax (porov. uvedené doklady zo súčasnej tlače).

V závere chceme pripomenúť, že činné príchastia prítomné uvedeného typu nepatria medzi veľmi frekventované jazykové prostriedky a v jazykových prejavoch sa s nimi nestretávame veľmi často. Najčastejšie sa využívajú v náučnej literatúre a v publicistike. Toto naše konštatovanie sa opiera o konkrétnu skúsenosť pri sledovaní uplatňovania novej kodifikácie, pri ktorom sme sa sústredili nielen na príchastia *vládnuci*, ale aj *píšuci*, *striehnuci*, *hádzuci*, *lámuci*. S niektorými z nich sme sa za celé obdobie v sledovaných textoch nestretli. Ak sa teda aj z tohto aspektu pozeráme na fakt, že predtým platná kodifikácia zbytočne zaťažovala učiteľov a žiakov pri zvládaní učiva slovenského jazyka, pričom výsledky nezodpovedali vynaloženej námahe (porov. naše zistenia pri používaní tvaru *vládnuci* v období platnosti predchádzajúcej kodifikácie), dospievame k záveru, že zmena v kodifikácii bola opodstatnená. Zrušila sa tak naozaj jedna nepotrebná výnimka z uplatňovania pravidla o rytmickom krátení, ktorá nemala dostatočnú oporu ani v konkrétnej jazykovej praxi.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Panská 26, Bratislava

LITERATÚRA

- CZAMBEL, S.: Rukoväť spisovnej reči slovenskej. Turčiansky Sv. Martin, Kníhkupecko-nakladateľský spolok 1902. 376 s.
- DAMBORSKÝ, J.: Slovenská mluvnica so zvláštnym zreteľom na pravopis. 3. opravené a doplnené vyd. Nitra, nákladom a tlačou Š. Huszára 1921. 160 s.
- DVONČ, L.: Rytmičný zákon v spisovnej slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1955. 254 s.
- HATTALA, M.: Mluvnica jazyka slovenského. Pešť 1864. 272 s.
- JACKO, J.: Pravidlá slovenského pravopisu. Slovenská reč, 57, 1992, s. 247–254.
- KAČALA, J.: Kvantita v prípone *-úci/-iaci*. Kultúra slova, 26, 1992, s. 198–204.
- MELIŠ-ČUGA, Š.: Kvantita niektorých príchastí. Slovenská reč, 9, 1941/42, s. 8–11.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Praha, Matica slovenská 1931. 364 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská 1940. 484 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1953. 408 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1991. 536 s.
- RUŽIČKA, J.: Ako písať tvary činného príchastia prítomného. Slovenská reč, 18, 1952/53, s. 91–93.
- RÝZKOVÁ, A.: Nad novými Pravidlami slovenského pravopisu. Kultúra slova, 26, 1992, s. 186–190.

SOKOLOVÁ, M.: Dôsledky fonologických zmien v nových pravidlách pravopisu na skloňovanie v slovenčine. Slovenská reč, 57, 1992, s. 105–108.

UHLÁR, V.: Rytmičné krátenie a príchastia prítomné typu *píšuci*, *píšúca*, *píšúce*. Slovenská reč, 9, 1941–1942, s. 234–242.

Súvzťažná parataktická spojka ak (už) nie – (tak) aspoň

JÁN KAČALA

Rozvoj prostriedkov odborného vyjadrovania a potreba primerane vystihnúť významové vzťahy medzi súvetnými členmi, resp. medzi členmi syntagmy vôbec sa prejavuje okrem iného aj v kvantitatívnom raste spájajúcich prostriedkov, najmä sekundárnych, a v jemnej významovej diferenciacii týchto prostriedkov. Jazykovedným výskumom sa už zhromaždili početné súbory sekundárnych spájajúcich výrazov; máme tu na mysli najmä syntetické práce, akou je akademická Morfológia slovenského jazyka (1966), a výkladové slovníky slovenčiny, osobitne Krátky slovník slovenského jazyka (1989), v ktorom sa táto tematika – na rozdiel od staršieho Slovníka slovenského jazyka (1959–1968) – spracúva systematicky. Napriek tomu nás každodenná jazyková prax a jej sledovanie presvedča o tom, že všetky takéto sekundárne spájacie prostriedky ešte nie sú zachytené a opísané. Uvedomili sme si to aj vtedy, keď sme v tlači natrafili na súvzťažný spájací výraz *ak (už) nie – (tak) aspoň*, ktorý však na základe toho, že sme ho našli v novinách z februára 1992, vonkoncom nemožno označiť za nový. Odôvodnene možno predpokladať, že tento spájací výraz jestvuje v slovenčine už dávno, ibaže zatiaľ sa nestal predmetom pozornosti jazykovedcov.

Náš predpoklad, že tu nejde o nový prostriedok, potvrdzuje aj to, že v slovenčine jestvuje aj veľmi blízky spájací prostriedok – súvzťažný spájací výraz *keď (už) nie – (tak) aspoň*, ktorý sa od spomínaného výrazu *ak (už) nie – (tak) aspoň* odlišuje iba začiatočným slovným prvkom – spojkou *keď*. A odlišuje sa aj tým, že už je spracovaný v jazykovednej literatúre, konkrétne v Morfológii slovenského jazyka na s. 724, ako aj v Krátkom slovníku slovenského jazyka na s. 151 (v rámci hesla *keď*). Už uvedenou zhodou lexikálneho zloženia obidvoch súvzťažných spájajúcich výrazov a synonymnosťou spojok *keď* a *ak* (ako začiatočných súčastí obidvoch výrazov) pri vyjadrovaní významu podmienky je podmienený vzťah rovnoznačnosti (synonymie) týchto spájajúcich výrazov: ide pri nich o odstupňovací vzťah medzi časťami pri-

raďovacieho súvetia, na ktorých začiatku príslušné časti súvzťažných spájacích výrazov stoja. Ukazujú to aj príklady, ktoré sme si vypísali zo slovenskej tlače:

Ak nebude môcť podporovať podnik finančne, aspoň prispeje radou. – Tiso nemohol Tu ku obviníť, že koná ak už nie ako agent, tak aspoň ako exponent nemeckých záujmov. – Je možné predpokladať, že ak utečenci nepoužijú zbrane, aspoň sa budú dopúšťať iných závažných trestných činov.

Uvedený odstupňovací význam pripisuje súvzťažnému spájaciemu výrazu *keď (už) nie – (tak) aspoň* aj citovaná Morfológia slovenského jazyka a Krátky slovník slovenského jazyka. V Morfológii slovenského jazyka sa navyše na s. 725 za "zriedkavejšie synonymum" súvzťažného spájacieho výrazu *keď (už) nie – (tak) aspoň* pokladá spájací výraz *ak už nie – tak (určite, iste)* a ilustruje sa príkladom *Ublížiť im znamená – ak už nie smrť, tak určite nemocnicu*. (Hečko) – V tomto výraze funguje na začiatku takisto spojka *ak* a možno povedať, že výrazy *určite, iste*, ktoré figurujú v ňom ako nezáväzná, možná, nie sú vylúčené ani vo výraze *ak (už) nie – (tak) aspoň*, ktorý je predmetom našej analýzy; pravdaže, výrazy *určite, iste* by sme skôr hodnotili ako variantné s výrazom *aspoň* a začiatkové slovo druhej časti (t. j. *tak*) by sme stále hodnotili ako nezáväzný, možný člen tohto spájacieho výrazu, čím by sa variant výrazu uvedený v Morfológii slovenského jazyka značne zblížil s variantom, ktorý sa vyskytuje v našich príkladoch, t. j. *ak (už) nie – (tak) aspoň*.

J. Oravec vo vysokoškolskej učebnici syntaxe (Oravec – Bajzíkova, 1982, s. 178–180) venuje v rámci rozboru priraďovacieho súvetia osobitnú pozornosť stupňovaciemu a odstupňovaciemu (gradačnému a degradačnému) typu súvetia, ale súvetie so spájacím výrazom *keď/ak (už) nie – (tak) aspoň* neuvádza. Centrom jeho pozornosti sú skôr súvetia, v ktorých sa zápor *nie* ako lexikálna súčasť viacčlenných spájacích výrazov vyskytuje na čele druhej časti priraďovacieho súvetia; uvádza spájacie výrazy *nie to, nieto, nieto ešte, nie že, nieže, nie by, nie to by, nie že by, nie aby...* a príklady: *Tu by sa bola mohla hodná dedina postaviť, nie že by tu mal bývať jeden gazda*. (J. Horák) – *Dosiaľ ani jeden z týchto pánov nejestvoval v mojich očiach, nie to aby som ich bola volala niekedy k nám*. (Timrava)

V súvzťažnom spájacom výraze *ak (už) nie – (tak) aspoň* je záporový slovný prvok *nie* takisto záväznou, nevyhnutnou zložkou súvzťažného spájacieho výrazu, ale jeho pevné miesto je v prvej časti spájacieho výrazu, popiera teda platnosť prvej vety a vo vzťahu k tejto zápornej vete sa druhá veta priraďovacieho súvetia uvádza ako obsahovo menej závažná, t. j. v od-

stupňovacím vzťahu. Pre umiestnenie rozoberaného spájacieho výrazu v syntaktickom systéme jazyka je dôležité, že súvzťažný spájací výraz *keď/ak (už) nie – (tak) aspoň* s odstupňovacím významom stojí v korelácii so spájacím výrazom *ani nie (tak) – ako (skôr)*, ktorý vyjadruje stupňovací vzťah; na jeho ilustráciu uvádzame dva príklady, ktoré sme vybrali z Morfológie slovenského jazyka (s. 712):

A srdí sa ani nie tak na syna a jeho Rusa, ako sa jeduje na vlastné trápenie, v ktorom sa umára už od jesene. (Hečko) – Eudia líhali si na lôžka umdletí, s ťažkými vzdychmi ani nie tak od práce, ako skôr od akejsi zvláštnej ťažoby. (Plávka)

Uvedená korelovanosť spájacích výrazov sa zakladá nielen na tom, že jeden z týchto výrazov vyjadruje stupňovací vzťah, kým druhý zasa jeho náprotivok – odstupňovací vzťah, lež aj na tom, že obidva výrazy spájajú do súvetného celku časti, z ktorých prvá má zápornú podobu a druhá kladnú podobu. (Pravdaže, ak nejde o popretie prísudkového slovesa, v zápornej podobe je aspoň usúvzťažnená relevantná časť príslušnej vety.) Ako jednotlivosť možno tu uviesť, že záporová zložka súvzťažného spájacieho výrazu vyjadrujúceho odstupňovací vzťah môže mať aj podobu *ne-*, a to vtedy, ak je súčasťou prísudkového slovesa, napríklad: *Môžeš sa spoľahnúť, že ak nepricestujem, tak ti aspoň napíšem*. (úzus)

V doterajšom výklade sme akoby mlčky predpokladali, že súvzťažný spájací výraz *keď/ak (už) nie – (tak) aspoň* sa používa na uvádzanie súvetných celkov, tak ako je to pri spájacích výrazoch tohto typu prevažujúce. Už príklady, ktoré sme uviedli, ukazujú, že to nie je tak, že totiž okrem súvetných celkov uvádza tento výraz aj jednoduché vetné členy spojené do dvojčlennej koordinatívnej syntagmy. Môže tu ísť o rozmanité vetné členy, ktorých zložky vstupujú do takéhoto odstupňovacieho vzťahu. Z toho vychodí záver, ktorý je pre celkovú charakteristiku súvzťažného spájacieho výrazu dôležitý, že totiž tento výraz funguje nielen ako súvetná spojka, lež aj ako vetnočlenská spojka (v Morfológii slovenského jazyka sa v tejto súvislosti používajú termíny vetná spojka a členská spojka – porov. najmä kapitolku Členské a vetné spojky na s. 687–690, v ktorej sa táto problematika podrobnejšie rozoberá).

Na záver konštatujeme, že súvzťažný spájací výraz *ak (už) nie – (tak) aspoň* je synonymný so spájacím výrazom *keď (už) nie – (tak) aspoň* a plní v syntaktickom systéme slovenčiny nezastupiteľnú úlohu. Z nášho výkladu sa ukazuje, že pri zhromažďovaní a opise syntaktických prostriedkov súčasnej spisovnej slovenčiny zďaleka nie sme na konci a že pri tomto zhromaž-

ďovaní prostriedkov má prvoradú úlohu pozorné sledovanie mnohotvárných jazykových prejavov.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Panská 26, Bratislava

LITERATÚRA

Krátky slovník slovenského jazyka. 2. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava, Veda 1989. 592 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

ORAVEC, J. – BAJZÍKOVÁ, E.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Syntax. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1982. 270 s.

Slovník slovenského jazyka. 6 zv. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959–1968.

Morfologická adaptácia francúzskych slov v slovenčine

OLGA ORGOŇOVÁ

Francúzsko-slovenské jazykové kontakty od čias konštituovania slovenčiny ako spisovného jazyka predstavujú jeden z významných vonkajších stimulov obohacovania nášho jazyka. Za rozhodujúcu formu kontaktu tu považujeme len prirodzený vzťah spomínaných jazykov, lebo umelý kontakt, ktorý sa vytvára v rámci výučby francúzštiny na školách, nedosahuje natoľko masový charakter, že by ovplyvňoval bežnú jazykovú prax a prostredníctvom nej i jazykový systém. Podľa všeobecne známych typológií kontaktných situácií (pozri napr. Weinreich, 1979; Linnik, 1989 a iní) by sme tento medzi-jazykový vzťah mohli charakterizovať ako prevažne dištantný (t. j. bez priameho kontaktu jazykových kolektívov), časovo ohraničený (najmä na obdobie všeobecnej kultúrnej, spoločenskej i politickej prestíže francúzskej spoločnosti) a novšie už viac-menej epizodický (ohraničený zväčša na špecifické komunikačné situácie v odbornej sfére) a v menšom rozsahu i sprostredkovaný cez iné jazyky (najmä cez nemčinu, menej cez angličtinu). Prirodzene, najvýraznejšie sa produkty týchto vzťahov prejavujú na lexikálnej rovine, a to v podobe rozšírenia slovnej zásoby o jednotky francúzskeho pôvodu – tzv. galicizmy, ale dôsledky tohto kontaktu možno – či skôr treba – sle-

dovať na všetkých úrovniach výrazového i významového plánu systému slovenského jazyka.¹ My sa sústreďíme na morfológickú stránku galicizmov v slovenčine.

Východiskom posudzovania tvaroslovnej podoby francúzskych slov bude pre nás konfrontácia základných znakov morfológických podsystemov francúzštiny ako východiskového jazyka – zdroja výpožičiek a slovenčiny ako cieľového jazyka – prijímateľa výpožičiek. Francúzština a slovenčina nie sú z genetického, typologického ani zemepisného hľadiska bezprostredne "blízky" jazykmi. Kým francúzština je románsky a prevažne analytický jazyk, situovaný do západnej Európy, slovenčina je slovanský a prevažne flektívny jazyk, používaný v strednej Európe. Porovnáme si konkrétnejšie tvaroslovné ukazovatele týchto jazykov.

Uvedieme najskôr niektoré základné informácie z francúzskej morfológie, ale obmedzíme sa len na fakty súvisiace s podstatnými menami. Toto ohraničenie volíme vzhľadom na zastúpenie jednotlivých slovných druhov v celkovom súbore lexikálnych galicizmov v slovenčine, kde z 3560 prevzatých jednotiek dve tretiny reprezentujú podstatné mená; zo zvyšnej tretiny cca 800 jednotiek predstavujú prídavné mená, 250 slovesá a zvyšok pripadá na príslovky, citátové a viac-slovné výrazy a ojedinele i predložky. Zistený stav získaný spracovaním údajov zo Slovníka cudzích slov (M. Ivanová-Šalingová – Z. Maníková, 1983) korešponduje so stavom v iných jazykoch a možno ho považovať za univerzálny jav spojený s preberaním cudzích slov, ktorý vyplýva jednak z vecnej podstaty substantív ako primárnych pomenovaní vecí, javov, pojmov ap., jednak z kvantitatívneho stavu podstatných mien ako najpočetnejšieho slovného druhu všeobecne. (Porov. Haugen, 1972, s. 373: "Stupeň ľahkosti, s ktorou sa rôzne slovné druhy môžu prenášať do preberajúceho jazyka, treba dať do súvislosti s otázkou štruktúrnej organizácie tohto jazyka. Vo všetkých doteraz zostavených súboroch výpožičiek v štruktúrach európskych jazykov púta na seba pozornosť prevaha substantív nad inými slovnými druhmi.")

¹ Riešeniu niektorých fonetických a fonologických otázok galicizmov v slovenčine sa venujú vo svojich štúdiách v posledných rokoch napríklad Á. Král – J. Bartoš: Výslovnosť francúzskych osobných mien v slovenčine. *Slovenská reč*, 54, 1989, s. 22–29; A. Anetová: O niektorých slovách francúzskeho pôvodu. *Kultúra slova*, 22, 1988, s. 241–246; lexikálne galicizmy si všima v širšie koncipovanej štúdii K. Habovštiaková: Slová románskeho pôvodu v slovenčine. In: *Studia Academica Slovaca*, 17, 1988, s. 157–178 a špecifickejšie O. Orgoňová: Falošní priatelia (faux-amis) v jazykových kontaktoch slovenčiny s francúzštinou. In: *Studia Academica Slovaca*, 20, 1991, s. 193–212 a K sémantickej integrácii galicizmov v slovenčine. In: *Philologica* (v tlači).

1962, s. 34), t. j. rodovo i významovo diferencovaných výrazov z pôvodne jediného francúzskeho viacvýznamového slova. Napríklad:

F: *doublet*, m. -> S₁: *dublet*, m. (1. dvojité spektrálna čiara, 2. opt. dvojité šošovka)

S₂: *dubleta*, ž. (1. dvojtvár, 2. klenot, brúsený kameň zlepený z dvoch kusov)

Niektoré galicizmy sa v slovenčine zafixovali v podobe rodovo diferencovaných dvojtvárov aj bez významovej diferenciácie. Napríklad:

F: *patron*, m. -> S₁: *patrón*, m. (vzor na dekoratívne maľby; maliarska šablóna)

S₂: *patróna*, ž. (vzor na dekoratívne maľby; maliarska šablóna)

Inokedy v zdanlivo rovnakých prípadoch ide však o rodovú i významovú diferenciáciu už vo francúzskom jazyku. Napríklad:

F₁: *croquet*, m. (angl. -> franc.) -> S₁: *kroket*, m. (hra s drevenými guľami)

F₂: *croquette*, ž. -> S₂: *kroketa*, ž. kuch. (1. vyprážené plnené cesto, 2. vyprážaná príloha zvyč. zo zemiakového cesta)

Napokon niektoré rodové dvojtvary (dublety) bez významovej diferenciácie (a/) i s významovou diferenciáciou (b/) vznikajú v slovenčine kombináciou gramatických koncoviek so slovotvornými prostriedkami:

a) F: *tabouret*, m. -> S₁: *taburet*, m. (nízka sedačka bez operadla);
S₂: *taburetká*, ž. hovor. (nízka sedačka bez operadla)

b) F: *fauteuil*, m. -> S₁: *fotel*, m. hovor. (hlboké kreslo)
S₂: *fotelka*, ž. (menšie kreslo).

Pomerne rozsiahle a rôznorodé diferencie sledovaných podstatných mien v konfrontovaných jazykoch potvrdzujú štatút tejto kategórie ako klasifikačnej, bez príčinnej súvislosti s realitou.

Morfologická kategória čísla ako prevažne odrazová kategória nespôbuje v podstate takmer nijaké úskalia pri prechode galicizmov do slovenského tvaroslovia. Nezaznamenali sme ani prípad prevzatia plurálovej formy francúzskeho slova fungujúceho v slovenčine vo funkcii singuláru, ako sa to občas stáva pri anglicizmoch typu *keks*, *čips* a pod., kde -s predstavuje anglickú plurálovú koncovku (porov. Orgoňová, 1987, s. 250; Haugen, 1972, s. 362). Ojedinele sa objavujú len adaptačné zmeny analogické s podobou slovenského ekvivalentu, keď sa pôvodne číselne nepríznačné slovo zaraďuje v slovenčine medzi pomnožené podstatné mená - napríklad: F: *pantalon*, m. -> S: *pantalóny*, m. pomn. hovor. (nohavice).

Kategória pádu sa realizuje v slovenčine ako flektívnom jazyku sústavou šiestich syntetických tvarov v jednotnom i množnom čísle so špecifickými ohýbacími príponami. Galicizmy, ktoré sa rodovo zaradili podľa vyššie uvedených ukazovateľov do slovenčiny ako formálne zdomácnené (t. j. zvukovo, graficky i gramaticky adaptované), sa skloňujú buď podľa niektorého zo základných dvanástich skloňovacích vzorov, prípadne podľa osobitného vzoru *kuli* (napríklad všeobecné podstatné mená typu *abbé* - Oravec, 1988, s. 73). Formálne neadaptované cudzie slová sú ako neohybné amorfné výrazy nositeľmi jedinej morfolologickej kategórie, a to rodu, na ktorý okrem fonologických ukazovateľov v koncovkách poukazujú i syntaktické ukazovatele - zhoda určujúceho prídavného mena: *stručné resumé*, *kultúrny atašé* (pravda, prídavné meno zároveň signalizuje aj číslo a pád: *kultúrneho atašé*, *kultúrnimi atašé*).

Napokon ešte jedna poznámka k slovnodruhovému zaradeniu substantívnych galicizmov v slovenčine. Celkový súbor prevzatých francúzskych podstatných mien (substantív) zahŕňa okrem pôvodných substantívnych výrazov i menšiu skupinu jednotiek s odlišnou pôvodnou slovnodruhovou príslušnosťou. V materiáli sme zaregistrovali dva typy medzisystémových slovnodruhových prechodov, ktorých produktom sa stali podstatné mená:

1. typ: sloveso -> podstatné meno

a) trpné prídavné slovo -> podstatné meno

F: *répété* (od "portion répété") - S: *repete*, neskl. s. hovor. (dupľa)

b) činné prídavné slovo -> podstatné meno

F: *chantant* (od "café chantant") - S: *šantán*, m. zast. (zábavný podnik);

2. typ: prídavné meno -> podstatné meno

F: *libre* (od "joueur libre") - S: *libero*, m. šport. (voľný hráč).

Uvedené presuny vznikli v dôsledku elipsy určovanej substantívnej časti pôvodného dvojslovného spojenia. Táto problematika však stojí už na hranici tvaroslovia a lexikálnej slovtvorby. Len na dokreslenie pozadia slovnodruhových prechodov dodávame, že táto medzijazyková substantivizácia je len jeden zo spôsobov prechodu francúzskych slovných spojení do slovenčiny. V iných prípadoch vznikli v slovenčine napríklad substantívne zrazeniny typu *krepdešín*, m. <- *crêpe de Chine* ("čínsky krep"), rôzne hybridné francúzsko-slovenské zložené slová ako *šéfkuchár* (franc. + slov.) a pod., ktorých pôvodná motivácia sa v novom jazykovom systéme stráca.

V našom príspevku sme sa pokúsili naznačiť základné východiská a spôsoby morfolologickej adaptácie galicizmov v slovenčine. Ide totiž o proces, ktorý zasahuje veľkú väčšinu nášho sledovaného materiálu, čím sa potvrdzuje

je životaschopnosť, pretrvávajúca potrebnosť a používanosť týchto výrazov, včleňujúcich sa do nášho gramatického systému.

Filozofická fakulta UK,
Gondova 2, Bratislava

LITERATÚRA

- DVONČ, L.: Formálna stránka prevzatých slov v slovenčine. In: Studia Academica Slovaca. 5. Bratislava, Alfa 1976, s. 65–79.
- GREVISSE, M.: Le bon usage. Grammaire française... Paris, Hatier 1969 – 9e édition, s. 172–283.
- HAUGEN, E.: Process zaimstvovania. Novoje v lingvistike. Vypusk VI. Moskva, Izd. Progress 1972.
- IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. – MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 944 s.
- Le Petit Robert. 1. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française. Paris, Le Robert 1991. 2175 s.
- LINNIK, T. G.: Problemy jazykovogo zaimstvovania. In: Jazykovye situacii i vzaimodejstvije jazykov. Kyjev, Naukova dumka 1989, s. 76–107.
- MIKO, F.: Rod, číslo a pád podstatných mien. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1962. 254 s.
- ORAVEC, J. – BAJZÍKOVÁ, E. – FURDÍK, J.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 232 s.
- ORGONOVÁ, O.: Čipy a čipsy. Kultúra slova, 21, 1987, s. 250–251.
- ŠABRŠULA, J.: Vědecká mluvnice francouzštiny. Praha, Academia 1986.
- WEINREICH, U.: Jazykovye kontakty. Kyjev. Višča škola 1979. 219 s.

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Podošva – ako ju poznáme i nepoznáme

Nosenie obuvi bolo v minulosti istým prepychom. Platilo to rovnako v rovinatom, ako aj v hornatom kraji, tak v blatistom, vlhkom, ako aj v prašnom, suchom teréne. V robotný deň sa väčšiu časť roka chodilo naboso. Dievčence ešte aj v zime šli do kostola bosé a až pred kostolom si

obuli čižmy. Jednak nebolo za čo kúpiť obuv, a keď sa na ňu doma dáke tie peniažky aj našli, vždy bolo dobré zašanovať si ju čo najdlhšie. V každom prípade podošvy na nohách vydržali oveľa dlhšie než akákoľvek obuv a nebolo ich treba ani tak veľmi šetriť. *Tu dakedi ahi jeden ňeched ňemay človek celí, lebo sã chodílo na boso, vyznáva rozprávačka z Veličnej a pokračuje: Tí roďičã i mali za čo kúpiť, ale mi povedali: "A ňeufúlaj si to, ňeušpiň! Abi si to mala čistuo a ňech tí potrvá!" Račej som sã potom vizula. Keť som chodíla vizutá, to mi potrvalo, podošvi na nohách, tie skuor vidržáli ako obuťã Ale to šeci bosť chodíli* (porov. A. Habovštiak: Oravci o svojej minulosti. Martin, Osveta 1983, s. 157).

Presnejší obraz o tom, čo si naši predkovia obúvali, môžeme získať z monografie V. Nosálovej Slovenský ľudový odev (Martin, Osveta 1982). Najstaršia obuv bola zhotovovaná z domáceho materiálu – z kože, dreva, plátna a ovčej vlny v podobe pleteniny alebo súkna. Už len z rozprávania starých ľudí vieme, že voľakedy nosili muži aj ženy do poľa a okolo domu *krpce* (na východnom Slovensku ich volali *bačkori*, *bočkori*). Bola to nízka obuv zhotovená z kože tvaru obdĺžnika, stiahnutá alebo zošitá na špicu a päte. Pripevňovala sa na nohu ovíjaním remienkov alebo vlnených šnúr okolo členkov. Jeden druh krpcev volali v Ozdine pri Lučenci *šaruľe*: *Báťa Mišo mali také šaruľe, sami si ich kládli*. Človek, ktorý v živote už veľa poznal, skúsil, prežil, si takto vedel povzdychnúť: *Ja som to už dávno f krpcaň zodrať* (Podkonice).

Ku krpcom neskôr pribudli rozličné druhy celosúkennej obuvi s nízkou i vysokou sárou, so súkennou alebo koženou podošvou, s koženým obšitím, ba aj s ozdobami. Boli známe na celom Slovensku a nosili sa najmä v chladnom počasí. *Zo súkna valaskieho pošili šustri papučki*. Krpcom podobnú súkennú obuv volali na severnom Slovensku *huňienki*, na Horehroní a na Spiši *kolcuni*. V severnej Trenčianskej muži aj ženy mali zo súkna pošité *gulaté papuče*.

Súkenná obuv bez žnurovania s vysokými sárami, – na strednom a čiastočne aj na západnom Slovensku nazývaná *kapce*, bola známa aj pod menom *visoké, sárové, súkené papuče, papuče zo sárami*, názvy *huňené boti, huňáki, súkené boti, visoké boti, klobučené boti, klobučáki, kuobučáki* poznáme v tomto význame zo záhorských a trnavských nárečí; na juh od Modrého Kameňa, v južnej časti západoslov. nárečí na juh od Nitry a na okolí Levíc to boli *botoše* (z maď. *botos*): *Akieže spravíme tie botoše?* (Pukanec) – Ale medzi *kapcami* a *botošmi* mohol byť aj rozdiel: *Kapedz may remänú podošvu a bot'oše ňi* (Bystrica). Vo väčšine východoslovenských nárečí sa na označenie krpcev používa názov *fil'ce* (*fil'ci*), *boti s fil'cu*,

čizmi s filcu (z nem. *Filz* – plst'), na Spiši majú na ne názov *zoki* (z nem. *Socke* – ponožka).

Najobľúbenejšou obuvou boli a podnes ostali čizmy. Najstaršie parádne ženské čizmy boli čizmy z kordovánu – *kordovánki*, z mäkkej, lesklej tela-cej alebo kozej kože, v priehlavku *zrancované ako harmonika*. Volali ich aj *harmanikavé, rancuvané, kasané* alebo *spuščace* čizmy. Medzi podošvu a výstelku sa vkladala tzv. červená koža, aby čizmy dobre vŕzgali. Preto boli známe pod názvom *vŕzgače, vŕzgački*. Pri chôdzi skutočne vŕzgali, rapčali, *"len to tak štekalo za ňou"* (Nosáľová, Slovenský ľudový odev, s. 44). *Ďiouke si dávali robeď obuj z vŕzgáčama. To bolo samuo vŕzg-vrsk, keť kráčali ces kostuol* (Pukanec); *Paradne dziefčeta sebe davali u šustra aj rapčadlo, žebi še f kosceľe za ňima paropci ohľudali* (Spiš. Štvrtok). Vefa starostí však narobili napríklad *zadrhnuté* čizmy (prliš zúžené): *Zadrhnutá čizma, to bola hotová pomora, aňi hore, aňi dolu* (Pukanec). Hlavnou výzdobou čiziem bolo pestré štepovanie okolo priehlavku rôznofarebnými hodvábnymi niťami, ako aj rozličné, často krajovo diferencované ozdoby: *Čiľejkárke noseli na čizmách šakovie cifri – vibíjaňia, višťaňia, vrkuočike aj ružičke. Čim bohačia d'iouka, tin viac cifrou* (Pukanec). Takéto čizmy boli sviatočnou obuvou, pretože boli drahé. Vyšívané čizmy postupne vystriedali čizmy s tvrdými, dlhými aj krátkymi sárkami, so švíkmi na bokoch alebo vzadu, s okrajmi lemovanými šnúrkami. Tie sa už nosili na sviatok aj na všedný deň. Volali ich aj *š'ľible (naboki šité)* alebo *klincované čizmi*, niekde tiež *bóti, boti* či *buti*.

Základnou časťou každého druhu obuvi bola a dodnes aj zostala hrubá vrstva na jej spodnej časti – *p o d o š v a*. V stredoslov. a západoslov. nárečiach je rozšírený názov *podošva* a jeho variant *podešva*, v časti trenčianskych nárečí *podešev*, v goralských nárečiach na Orave *puodesva* i *podesva*. V hornotrenč. nárečiach aj názov *zola* i *branzola* (z nem. *Sohle* – podošva), vo východoslov. nárečiach *talpa* (z maď. *talp*) i *brandzol*. Na zodratú podošvu sa pribíjala *podrážka*. Často sa zhotovovali aj dvojité podrážky, tzv. *dupľovky*: *Daŭ son si pribil' dupľouke, abi sa mi hñeď ñezodral'i* (Pukanec); *Tak potom som mu privev dupľovku* (Ludanice).

Podošvy sa na teplú obuv robili najskôr zo súkna, postupne z rôznych druhov kože (aj s *konských chrptvón*), remeňa, dreva, novšie sú aj z gummy. Podošva papúč bývala napríklad aj z troch-štyroch vrstiev súkna, prešitých dookola dratvou; spodná vrstva bola na bokoch vyhnutá. Takéto podošvy príležitostne poslúžili aj na ochranu inej časti tela: *Keď uš tag hodñe mu učitel tie nohavice prašel, vepchal si sem – boli take sukeňaki – podešef s papuče, lebo to tag ñecitel* (Riečnica).

Bežne sa zhotovovali remenné, klincované, šité podošvy: *Kúpey mi novie bakanče z remenou podošovou* (Tlmače); *S konských chrptvón boli fajnové podešvi* (Brezová p. Brad.); *Viacej zme robievali klincuvaňie podošvi, to bolo ľakšie ako šitie. Šitie podošvi sa robeťi tag, že sa do vonkajšihho kraja podošvi ot spotku zakrojelo a tan sa skoval'i š'liche* (Pukanec); Na Myjave boli známe *štuprované podošvi*, tie mali okraj vybitý zúbkami.

V liptovských, považských a stredonitrianskych nárečiach sa v garbiarstve pod názvom *podošva* rozumela aj koža na podošvy, na podrážky. Časté boli spojenia: *podošvoví remeň* (Lipt. Mikuláš), *podešvová koža* (Myjava). V Liptove sa v tomto význame používal aj termín *podošvica*.

Už v prenesenom význame sa v liptovských a juhohorčianskych nárečiach podošvou pomenúval odtlačok chodidla, stopa nohy na mäkkej pôde po topánke, stupaj, šľapaj: *Robí podošvi v blate*. (V Malackách zase – naopak – *šľapou* volali podošvu spolu s opätkom.)

Podošvou však môže byť aj spodná časť nohy, chodidlo. Keď zoberieme do úvahy už spomínanú šetrnosť našich ľudí v minulosti a zároveň si ich predstavíme, ako v letnom čase behali bez ťažkostí po ostrých pichľavých strniskách, predstava ich chodidiel sa potom ľahko spája s hrubou vrstvou kože na spodku obuvi. Podošvy na nohách však na rozdiel od podošiev na obuvi boli sem-tam aj citlivé a predsa len sa skôr či neskôr aj "ohlásili": *Dajag ma podošvi páľä* (Slavošovce); *Ždi sa len s'ážuvav, že ho nohi bolá, podešvi, že ñemôže stúpat'* (Lapáš); *A tag bolá podešvi o tich šprušlú* (Borinka); *Bárs som laskotní na podošve* (Rozložná). Na Záhorí vraj tak vedeli zodrat' podošvy na obuvi, že im už zostalo len chodiť po vlastných podošvách a na členky, priehlavok i lýtka si naťahovali chráničlá proti zime: *Len samé podešvi a miaké holenki mieli* (Kunov).

Prirodzená vlastnosť podošvy tak na obuvi, ako aj na nohe, jej tvrdosť, nepoddajnosť, pevnosť spájali sa v predstavách ľudí s rôznymi obrazmi, čím vznikali mnohé originálne spojenia, frazeologizmy. Niektoré z nich sú známejšie, iné menej: *To meso je jak podošva tvrdé* (Návojevce); *Dlane má ani podošvi* (Rozložná). O nesvedomitom človeku sa hovorilo, že *má svedomie ako podošva* a keď bol niekto neposedný alebo chcel už odísť, bolo mu prídlho, vŕavelo sa, že *ho pália, svrbia podošvy*. Ľudia z Bošáče takto vtipne vŕaveli o mužovi, ktorý si ženu nešetřil, bol k nej tvrdý a hrubý: *Šanuje si ženu jako podešvu*. V tomto prípade mali určite na mysli podošvu na nohe. V Pukanci sa zase nie práve najlichotivejšie vyjadrovali o šustroch: *Šuster Boha ñezná, kopiton sa žehná – na podošvu kl'in-kl'in-kl'ink, ženu doma fl'ink-fl'ink-fl'ink!* Pekný bol aj starý svadobný zvyk z Červeníka – vyberanie peňazí na zodraté podošvy: *Družbovci na svadbe vibřali penáže do vřnka*,

pre seba na podošve, na misije a kucharki na popálenú ruku. V Turci sa deti hrávali na priadkach hru na podošvičku.

Poukázali sme na dva základné významy podstatného mena *podošva* – hrubá vrstva na spodnej časti obuvi a hrubá vrstva kože na spodnej časti nohy, na chodidle. Tieto významy sa nám viac-menej podvedome a automaticky vybavajú pri jeho vyslovení. Obidva významy uvádzajú aj naše slovníky spisovného jazyka (Slovník slovenského jazyka, 1963, s. 143, a Krátky slovník slovenského jazyka, 1987, s. 299).

V nárečovej kartotéke Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV sú skryté aj iné významy, ktorými by sme ich radi doplnili. Všetky majú jeden spoločný znak a tým je význam základu, spodnej, nosnej časti niečoho, podkladu či nejakej základne, ktorá všetko drží a robí pevným, stabilným. Všetky významy majú priame súvislosti tak so spodnou časťou nohy, ako aj s jej ochrannou vrstvou, pevnou, tvrdou podošvou. Práve ony zabezpečujú tú vonkajšiu stabilnú polohu vecí okolo nás: *Podešvi* na Starej Turej napríklad označovali okutie krivice na saniach. V juhostredoslovenských a juhotreňčianskych nárečiach sa *podošvou*, resp. *podešvou* označovala časť pluhu – železo na spodnej časti pluhovej dosky, ktoré sa sunulo po zemi, plaz. *Podošva* môže byť okresané brvno, ktoré tvorí základ pri drevenej stavbe: *Najprú sa položila podošva* (Ľanovo). V Selciach označujú slovom *podošva* spodnú časť na humne, v ktorej je umiestnené ložisko osi vrát. Veľmi kuriózne nám môže znieť veta z Mošoviec: *Prú maľi podošvi len z hľini*. Podošvy tu označujú rovnú spodnú plochu miestnosti, dlážku. Takéto podošvy mali napríklad aj v chlievoch v Revúcej.

V tekovských a trnavských nárečiach označuje *podošva* hrubú latu pod viňohradníckym prešom: *Šotou, to je preš. Je spoňia a vrchňia klada – to sa priečne spoje, šibeňice – to sa bočnice, pot šibeňicami sa podošvi* (Čajkov); *Pot prešom, po tú spodnú kladu, boli dve podešvi, na ten to stálo* (Vinosady). V treňčianskych nárečiach *podešva* bola pozdĺžna základová hrada pod mlynským lešením; v hontianskych nárečiach je *podošva* aj dno korcov vodného kola.

Podošva v Pukanci znamená rozšírenú spodnú časť nohy na nábytku. Podošvou bola v oravských a stredonitrianskych nárečiach dolná vodorovná latka na dedovi, strúhacej stolici; pomocou nej sa opracúvané drevo nohou pridržalo pod hlavicu: *Podešvu som pristupev, abi sa ten drážek pod hlavu nehíjav a mohóv son s neho vistríhat rúčku* (Dvorníky). V severonitrianskych, hontiansko-novohradských a považských nárečiach označovala sa slovom *podošva*, *podešva* aj spodná časť kolovratu, na ktorú sa nohou priťláča. Z Oravy poznáme takúto hádanku: *Štiri rohi, dve podošvi, dušu ňemá,*

dušu nosí. Uhádli ste, že ide o kolísku? Podošvy na nej boli spodné drevá vyrezané do oblúka, tie umožňovali kolísanie dieťaťa. Tento význam slova *podošva* potvrdzuje aj nárečový zápis z Liptova: *Podošva sa vrezala do poumesiačka* (Ľanovo).

Iveta Felixová

ROZLIČNOSTI

Leskovac – leskovský i leskovacký

L. Dvonč v príspevku O skloňovaní mien typu *Kragujevac* (Jazyková poradňa. 2. Bratislava 1960, s. 147–148) upozornil, že srbské a chorvátske mená na *-ac* sú obdobné našim menám na *-ec*. L. Dvonč porovnáva chorvátsky názov *Karlovac* s názvom *Karlovec*, podobne *Vrchovac* a *Vrchovec*, meno *Berac* a naše priezvisko *Berec*. V publikácii 1000 poučení zo spisovnej slovenčiny (1971, s. 117) sa hovorí, že srbské a chorvátske slová na *-ac* sa skloňujú podobne ako naše domáce mená na *-ec*, t. j. s vynechaním samohlásky *a* v ďalších pádoch: *Kragujevac, do Kragujevca, v Kragujevci, za Kragujevcom*. V Morfológii slovenského jazyka (1966, s. 125) sa konštatuje, že v srbských a chorvátskych menách na *-ac* sa vynecháva samohláska *a*, ak sa živo pociťuje súvislosť s paralelnými slovenskými menami na *-ec*, napr.: *Berac – Berca, Vrchovac – Vrchovca, Leskovac – v Leskovci*. L. Dvonč v citovanom príspevku v Jazykovej poradni 2 poznamenáva, že pri týchto menách je zhoda nielen v skloňovaní, ale aj pri tvorení prídavných mien. Od mien na *-ec* tvoríme prídavné mená odtrhnutím prípony *-ec* a pripojením prípony *-ský*: *Hlohovec – hlohovský, Klenovec – klenovský, Tisovec – tisovský, Málinec – máľinský, Lučenec – lučenský*. Podobne tvoríme prídavné mená aj od srbských a chorvátskych mien na *-ac*, napr.: *Kragujevac – kragujevský, Karlovac – karlovský, Oplenac – oplenský*.

V súvislosti s haváriou česko-slovenského autobusu pri srbskom Leskovci sme vo viacerých denníkoch zaregistrovali vo väčšine prípadov podobu názvu *Leskovac* pri skloňovaní s ponechaním samohlásky *a* a prídavné meno v podobe *leskovacký*, napr.: *Havária sa stala o tri štvrté na sedem neďaleko Grdelice pri Leskovaci...* (Práca, 20. 1. 1992, s. 1). – *Potom nás odviezli do hotela v Leskovaci...* (Národná obroda, 21. 1. 1992, s. 2). – *... náčelník oddelenia medzinárodnej spolupráce leskovackej milície...* (Pravda, 21. 1. 1992, s. 1 a 9). – *Už v nedeľu odišiel z Leskovaca do Česko-Slovenska...* – *Všetci cestujúci, ktorí boli po nedeľnej havárii ostravského*

autobusu prijatí s ťažkými zraneniami v leskovackej nemocnici... (Smena, 21. 1. 1992, s. 1). – ... oddelenie medzinárodnej spolupráce leskovackej milície... – ... a teraz leží v leskovackej nemocnici (Práca, 21. 1. 1992, s. 4). – ...odišiel z Leskovaca... – ... leží v leskovackej nemocnici (Slovenský denník, 21. 1. 1992, s. 1 a 6). Iba raz sme zachytili pri skloňovaní názvu *Leskovac* podobu s vynechanou samohláskou *a*: ... asi 17 kilometrov južne od *Leskovca*... (Pravda, 21. 1. 1992, s. 9).

Podľa najnovších Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1991 sa pri tvorení prídavných mien od miestnych názvov typu *Hlohovec* pripúšťajú dvojtvary typu *hlohovský* i *hlohovecký*, *Klenovec* – *klenovský* i *klenovecký*, *Lučenec* – *lučenský* i *lučenecký*, *Málinec* – *máľinský* i *máľinecký*, *Tisovec* – *tisovský* i *tisovecký*, *Uhrovec* – *uhrovský* i *uhrovecký*, *Štrkovec* – *štrkovský* i *štrkovecký* atď. Analogicky podľa slovenských typov *hlohovský* i *hlohovecký*, *lučenský* i *lučenecký* treba pripustiť dvojtvary aj od srbských a chorvátskych názvov typu *Leskovac*, teda *leskovský* i *leskovacký*, *kragujevský* i *kragujevacký*, *karlovský* i *karlovacký*, *petrovský* i *petrovacký*, *vrchovský* i *vrchovacký* a pod.

Srbské a chorvátske mená na *-ac* sa skloňujú podobne ako naše domáce vlastné mená na *-ec*, t. j. s vynechaním samohlásky *a* v ďalších pádoch: *Leskovac* – z *Leskovca*, *Kragujevac* – v *Kragujevci*, *Karlovac* – nad *Karlovcom*.

Jozef Jacko

SPRÁVY A POSUDKY

Profesor Ábel Král šesťdesiatročný

17. 8. 1992 zavŕšil významný životný medzník popredný slovenský jazykovedec, dlhoročný pracovník katedry slovenského jazyka na Filozofickej fakulte UK a vedúci jej kabinetu fonetiky a všeobecnej jazykovedy, teraz pracovník Ústavu teórie riadenia a robotiky SAV v Bratislave a katedry slovenského jazyka na Pedagogickej fakulte v Nitre prof. PhDr. Ábel Král, DrSc.

Sú štyri – navzájom prepojené – základné okruhy jubilatovej vedeckej práce: všeobecná jazykoveda, ortoepia, fonetika, jazyková kultúra; spája ich teoreticko-metodologické podhubie modernej semiotiky, teórie komunikácie a filozofie jazyka. Jeho úvahy – najmä pri slovakistických prácach –

sa napájajú aj z vedomia o národnoreprezentatívnej funkcii materinského jazyka (osobitne v rozboroch zvukovej stavby, komunikačného stvárnenia a funkčného pôsobenia javiskovej reči).

Východiskom, z ktorého Á. Král prechádza do ďalších oblastí jazykovednej práce, je priestor fonetiky a osobitne slovenskej fonetiky (najmä práce *Atlas slovenských hlások*, 1969 – spoluautor; *Fonetika a fonológia*, 1989 – spoluautor). Jubilant sa pri skúmaní fonetických javov spisovnej slovenčiny neuspokojuje s ich vlastnou "zónou"; zaujímajú ho aj širšie, všeobecnejšie, komunikačné, "nadnárodné" fungovania jazykových jednotiek – možno ho preto pokladať aj za priekopníka porovnávacej fonetiky na Slovensku.

Sústavný fonetický výskum spisovnej slovenčiny Á. Krála sa takto stáva podloží, z ktorého sa jeho bádateľské cesty rozbiehajú ďalšími tromi smermi: k všeobecnej jazykovede, k ortoepii a k jazykovej kultúre.

Na prvej ceste stoja úvahy o základných teoretických otázkach súčasnej jazykovedy, najmä o problematike jazykového znaku (*Model rečového mechanizmu*, 1974). V posledných rokoch sa v rámci všeobecnej jazykovedy začína zameriavať na riešenie niektorých otázok komunikácie človek – stroj, osobitne na výsostne aktuálnu problematiku: automatické rozpoznávanie a automatickú syntézu reči.

Základné vyústenie fonetických výskumov Á. Krála smeruje do ortoepie; v tomto priestore svojho výskumného záberu riešil celý rad ortofonických a ortoepických problémov spisovnej slovenčiny (najmä v seriáli v časopise *Kultúra slova*, 1974 až 1976). Vyvrcholením jeho výskumnej a vedecko-popularizačnej práce v tejto oblasti sú dve základné kodifikačné práce *Príručný slovník slovenskej výslovnosti* (1979, 1982) a *Pravidlá slovenskej výslovnosti* (1984, 1988). Tieto príručky (spolu s gramofónovým kurzom na nácvik slovenskej výslovnosti – *Slovenská výslovnosť*, 1977) predstavujú vynikajúcu, nenahraditeľnú pomôcku pre všetkých používateľov slovenského hovoreného slova. V pozadí kodifikácie ortoepických a ortofonických javov spisovnej slovenčiny stoja jemné fonetické analýzy autora – osobitne to platí pre *Pravidlá slovenskej výslovnosti*, v ktorých sa zároveň skĺbil výklad o súčinnosti fonetických, ortofonických a ortoepických prvkov.

Od výskumu fonetických javov s ortoepickou "odbočkou" sa Á. Král zákonite dostáva k otázkam jazykovej kultúry v oblasti slovenského hovoreného slova a k úvahám o teoretických problémoch jazykovej kultúry (osobitne v knižnej práci *Základy jazykovej kultúry*, 1990 – spoluautor). Aj do tejto oblasti jazykovedného výskumu, v ktorej sa tradične – vzhľadom na jej široké mimojazykové kontexty – ťažšie hľadá pevné, systematické terminolo-

gické a pojmové predpolie, priniesol exaktné, koncepčné, teoreticko-metodologicky podporené uvažovanie s výraznými podnetmi pre rozvoj teórie jazykovej kultúry, ale aj pre všestranné použitie v jazykovej praxi.

Do ďalších rokov jubilujúcemu prof. Á. Kráľovi višujeme najmä pevné zdravie, aby sme ešte dlho mohli byť inšpirovaní znakmi jeho bádateľskej práce – jeho náročnosťou, mysliteľskou hĺbkou, precíznosťou pri analýze materiálu, širokým teoretickým "gestom", nekompromisnosťou pri hľadaní vedeckej pravdy, spájaním národného a všeľudského do obohacujúcej poznávacej jednoty.

Ad multos annos!

Ján Sabol

Dve poznámky o Hečkovom dobrodružstve

(HEČKO, B.: Dobrodružstvo prekladu. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1991. 368 s.)

"Dobrodružstvo prekladu má byť esej o stratách a nálezoch v súčasnej slovenskej, českej i európskej prekladateľskej praxi, kde metóda substitúcie a kompenzácie vyrovnáva saldo medzi východiskovým a cieľovým jazykom, pričom metóda metonymie tu musí zohrávať funkciu dobre fungujúcej prevodovky" (s. 7).

Ak tento citát doplníme ešte tézou o neoddeliteľnosti eufónie od sémantiky (s. 6) a o dvojedinosti informatívno-estetickú funkcie (s. 4), dostávame celkový obraz o cieľoch i metódach rozsiahlej knihy B. Hečka, v ktorej zúročil svoje skúsenosti z dlhoročnej prekladateľskej praxe.

Dotkneme sa dvoch okruhov problémov, ktoré vznikajú pri čítaní Hečkovej knihy. Najprv to bude analýza textu a potom niektoré vecné nedostatky.

1. Nemožno súhlasiť s tým, že ide o esej. Je to skôr súbor esejí, ako vidieť aj z celkového kompozičného plánu knihy a napokon i z jej grafického riešenia, kde sa kapitoly označujú štvorčekmi a podkapitoly obdĺžnikmi. Kapitoly označených štvorčekom je v knihe deväť (resp. desať, ak vezmeme do úvahy aj štvorčekom vyznačené venovanie Maríne) a podkapitoly okolo štyridsať. Ale aj z týchto kapitol sa výrazne vyčleňujú dve základné kapitoly, vlastne dve eseje: jedna je venovaná rozboru literárneho diela Romaina

Rollanda (a problematike prekladania z francúzštiny), druhá analýze diela Jaroslava Haška (a problematike prekladania z češtiny do iných jazykov).

Tieto dve eseje tvoria zároveň dva základné, nosné piliere v architektonike Hečkovho textu. Ostatné kapitoly treba pokladať za dôležité, ale predsa len menej nosné, hoci sa v nich hovorí o takých dôležitých veciach, ako sú floskuly, príslovia a porekadlá, prezývky a funkčné priezviská. A medzi týmito piliermi a pilierikmi je neprehľadné množstvo materiálu, ktorým sa dotvára celková architektonika textu. Len sa zdá, že presila materiálu niekedy zakrýva celkový obraz.

Pri stavbe tohto impozantného architektonického celku sa jeho architekt, autor realizuje v dvoch základných funkciách, jednak ako rozprávač, jednak ako komentátor.

Ako rozprávač vstupuje autor do svojho diela predovšetkým vo dvoch spomenutých esejistických pilieroch. Prejavuje sa tu skutočne ako rozprávač, len v menšej miere ako vykladač. Vidieť to aj na textovej a syntaktickej stavbe spomenutých esejí. Stačí odcitovať aspoň niekoľko odsekov zo s. 253:

Najväčší vplyv na ľudové masy malo divadlo. Otrok nemusel vedieť čítať, ale živému slovu rozumel. Osudy komickej múzy sa dajú súvisle sledovať na dvetisícpäťstoročnej púti dejinami. Na začiatku bol otrok Ezop, ktorý si prvý uvedomil, že humor je zbraňou bezbranných, že jazyk môže byť práve tak dobrý ako zlý, láskavý i štipľavý, že satira je morom na demagógov v Megalé Hellas.

V Plautovom Chvastavom vojakovi – Miles gloriosus – vidíme, že vojak už nie je jediným hrdinom ľudstva, že sa naňho začína lepíť harlekýnsky šat. Sláva – gloria mundi – sa začína plátať násilím a zákonite vyvoláva protiklad: úbohosť.

V Starom zákone sa dá humor zhrňať plným priehrštím. V evanjeliách už vládne suchopár. Po senzitivnom období nastáva obdobie ideačné (Sorokin). A preto nás nesmie prekvapiť, že zo všetkých evanjelií iba v Matúšovom je jediná slovná hra: "Quia tu es Petrus et super hanc petram edificabo Ecclesiam meam!" – "Lebo ty si Peter (Skala) a na tejto skale postavím svoju cirkev!". Cirkevní otcovia sa báli humoru (dvojzmyslu) ako čert kríža. Z tejto skúsenosti pramení aj dvojtisícročná múdrosť ľudu: "Čert sa vždy zdržiava v blízkosti kríža!". Optimizmus ľudových mäs sa takto vliadol do smrteľne vážnej ideológie kresťanstva, ktoré si dalo do erbu Spartakovu myšlienku: "Miluj bližného ako seba samého!"

Už z tejto ukážky vidieť Hečkov základný postup: je to rozprávanie realizované radením jednoduchých viet za sebou, osviežené miestami citátom alebo sem-tam ironickým šľahom na spoločenské okolie alebo aj na jazykovú či jazykovednú situáciu.

Ako komentátor vystupuje autor pri analýze konkrétnych prekladateľských riešení. Postup je tu takmer schematický: Po uvedení originálneho úryvku a jeho prekladu do desiatky jazykov sa podáva sémantický, eufonický a rytmický rozbor s vlastnými návrhmi na riešenie. Uvedieme príklady zo s. 236–238:

La pluie d'été – ne fait point pauvre (F).
La pioggia d'està – porta mai povertà (T).
Pro letní lždky – nestanou se lidé chudáky (Č).
Od letnje kiše – ljudi ne osirošiše (Sr).

Francúzska pranostika sa skladá z dvoch častí: z podmetného skladu – *la pluie d'été* (letný dažď) a zo skladu prísudkového – *ne fait point pauvre* (nepriňaša vôbec psotu), ktoré vytvárajú rým. Autori talianskeho, českého a srbochorvátskeho prekladu si uvedomili – pričom nezáleží na tom, či pranostiku sami štylizovali podľa druhej Fiodorovovej metódy, alebo ju vyhľadali v zbierke pranostík cieľového jazyka, prípadne ju počuli z úst ľudu podľa tretej Fiodorovovej metódy prekladania prísloví a porekadiel –, že ide o dvojnásobný zápor, veľmi účinný rečnícky, a teda aj básnický tróp, ktorým sa podarilo preniesť do cieľového jazyka dvojjednosť informatívno-estetickéj funkcie...

Ani Lozinskij a Grautoffová nenarábajú s dvojnásobným záporom, zachovávajú však rytmus a rým. Zhustenosť tvaru (8 a 7 slabík prekladu oproti 10 slabikám originálu) je zárukou dobre zvolenej metódy. Ruský tvar navyše zachováva stúpajúci rytmus s mužským rýmom: *dožd'om – žd'om*, vytvárajúcim dokonca rýmové echo. Ruský tvar však mohol mať aj dvojnásobný zápor: *S letním dožd'om bedy (niščoty) ne žd'om!* – *S letným dažďom nečakáme biedu, psotu*. Tým smerom by sa mohol uberať aj nemecký preklad, napr. *Sommerregen bringt kein Elend!* – *S letným dažďom zlato nepadá!* (S)...

Aj maďarský preklad narába s dvojnásobným záporom: *nem árt* (neublíži, neuškodí) a *szegény embernek* (chudobnému človeku, bedárovi). Je otvorený a jasný, rým ho mohol trochu potisnúť z explicitnosti, ktorá je tu veľmi okatá, do implicitnosti, smerom k tuhšiemu diapazónu. Ale sedliak z maďarských rovín a pustatín je človek nanajvyš otvorený, a možno preto mu Jankovich servioval pranostiku, ako sa povie, na rovinu.

2. Treba povedať, že v zápale rozprávania a komentovania unikajú B. Hečkovi rozličné vecné nedopatrenia. Napr. na s. 55, dávajúc sa zviazať českým textom *Já vím, že mi říkají Aufšuso, jak kdybych byl aufšusový Caruso*, vykladá, že *Aufschuss* je po nemecky odpad. Mal by však upozorniť, že v slovníkoch sa ako odpad uvádza nie *Aufschuss*, ale *Ausschuss* (a na to sa viaže aj ľudové *aušus*). Alebo na s. 143 vykladá, že Gréci majú na *krásny a kypný* pojem *calipygos* – *krásnoprásá Judita*. Netreba azda dokazovať, že nejde o pojem, ale o výraz, ktorý sa okrem iného v starej gréčtine písal s písmenom *k*, lebo Gréci nemali hlásku ani písmeno *c*. Ale nie je správne dávať *kalipygos* do súvislosti s poprsím, keď grécke slovo *pygé* značí zadok. Úplne vedľa ide poznámka B. Hečka (s. 139), že *funerál* je zbierka pohrebných piesní, ako je *misál* zbierka piesní omšových: *misál* nie je zbierka omšových piesní, ale liturgický predpis, obsahujúci štruktúru omše a všetky omšové modlitby a čítania.

Odvážne exkurzy robí B. Hečko do oblasti etymológie. Možno síce akceptovať, keď asociatívne vidí v latinskom *laborare* aj sloveso *orare* alebo keď mu koncovka *-ovce* v type *Michalovce* asociuje so skutočnými ovcami. Ale

sotva možno súhlasiť s tým, že maďarský termín *nyakló* vznikol zo slovenskej naklonenej roviny. V maďarsko-slovenských slovníkoch sa predsa uvádza, že *nyak* je šija, krk a že *nyakló* je chomút. Grafickou podobou sa dal B. Hečko uchvátiť pri výklade francúzskeho obyvateľského mena od *Clamecy*, totiž *Clameçois*. Nie je tu presné ani tvrdenie, že jedna z možných koncoviek, totiž *-tois*, má vo výslovnosti veľké množstvo odlišných významov. A neskutočne vyznieva Hečkov výklad, že koncovka *-çois* je zjavne odvodená od slovesa *coïre* – súložiť.

B. Hečko dosť svojvoľne narába s jazykovednými termínmi a pojmami. Sústavne napr. používa termín *sklad*, ale nie v tom význame, v akom sa používa v jazykovede (sklad je syntagma, teda ide vždy o spojenie dvoch prvkov), ale skôr ako označenie vetného člena. V citovanom úryvku napr. hovorí o dvoch skladoch, podmetnom (bežná je podoba *podmetový*) a prísudkovom, hoci ide jednoducho o podmet a prísudok, resp. podmetovú a prísudkovú časť; tieto dve časti tvoria prísudzovací sklad. Ako miestny sklad označuje napr. príslovkové určenie *na svojom mieste* (s. 171). Ba ako myšlienkovú súvisiacu skladu označuje vetu *Šaty robia človeka – človek robí šaty* (s. 59). Inokedy B. Hečko nesprávne používa termín *fonéma*, keď napr. za fonémy pokladá aj francúzske zložky *au*, *ai* (tu ide v skutočnosti o fonémy *ó*, *é* – s. 117) alebo keď skupinu *"cr"*, *kr* na začiatku francúzskych slov označuje takisto ako fonému (s. 221). Takéto spojenie hlások nemožno pokladať za slabikotvorné. To, čo sa v jazykovede označuje ako zhodný a nezahodný prívlastok, B. Hečko označuje ako priamy a nepriamy prívlastok (*patrem suum* – *svojho otca* je podľa neho priamy prívlastok, kým *patrem suum* – *otca svíň* je nepriamy prívlastok, s. 267). Na inom mieste zase pokladá nezahodný prívlastok za prídavné meno a vážne vykladá, že vo francúzštine sa od názvov miest tvoria prídavné mená pomocou zhodného (!) podstatného mena a predložky *de*, *du* (s. 190).

Napokon mi nedá upozorniť aj na niekoľko nepríjemných (možno aj korektorských) chýb v latinských slovách. Uvádza sa tu napr. *praesens historicus* namiesto *historicum* (s. 188), datív *pallio* namiesto nominatívu *pallium* v prísloví *Tunika je bližšia ako pallio* – *Tunica proprior pallio est* (s. 227 – okrem toho tu nemá byť *proprior*, ale *propior* od *prope* – blízko), *nunquam non causa invenit* namiesto *causam invenit* (s. 230).

Výhrady možno mať aj proti termínu *prijímacia kultúra*. Len povrchovo, vonkajškovo ide o pomenovací typ *prijímacia kancelária*, *preberací protokol*, kde sa prívlastkom vyjadruje fakt, že kancelária, protokol súvisia s činnosťou pri preberaní. V súvislosti s kultúrou nejde o takúto činnosť, ale

o fakt, že istá kultúra skutočne preberá, teda je tu na mieste činné prítomnosť: *prijímajúca kultúra*.

Pravda, takéto chyby nemajú viditeľný vplyv na celkovú architektoniku Dobrodružstva prekladu.

Ján Horecký

Biografická encyklopédia pred dokončením

(Slovenský biografický slovník. 5. zv. R-Š. Martin, Matica slovenská 1992. 560 strán + 40 strán obrazová príloha.)

Piaty zväzok *Slovenského biografického slovníka* (SBS) obsahuje heslá o slovenských, ale aj o neslovenských osobnostiach, ak na Slovensku pôsobili a mali významný podiel na jeho vývoji. SBS je univerzálny biografický slovník, t. j. prináša heslá o osobnostiach zo všetkých oblastí slovenskej vedy, kultúry, hospodárstva a spoločenského života od čias Veľkomoravskej ríše až po súčasnosť, o najvýznamnejších osobnostiach až po menej známe osobnosti. V 5. zväzku je viacero hesiel o významných slovenských jazykovedcoch, okrem iných heslo o Jozefovi RUŽIČKOVI, ktorý je tu charakterizovaný ako popredný reprezentant a organizátor slovenskej jazykovedy; jeho celoživotné dielo je zhodnotené z hľadiska troch vývinových fáz, v ktorých sa venoval najprv problémom všeobecnojazykovedným, neskôr gramatickým a napokon základným otázkam postavenia spisovného jazyka v spoločnosti. Heslo Ján STANISLAV predstavuje tohto významného jazykovedca ako dialektológa, popredného slavistu, priekopníka slovenskej historickej onomastiky, znalca dejín slovenského jazyka, ktorý svojimi prácami vypoľšoval materiállový základ pre ďalší historický výskum slovenčiny. V hesle o Pavlovi Jozefovi ŠAFÁRIKOVI sa zdôrazňuje, že bol tvorcom vedeckých základov slavistiky. Jozef ŠKULTÉTY sa venoval najmä porovnávacej jazykovede, dejinám jazyka, názvoslovným a gramatickým otázkam, spisovnej norme slovenčiny; ako redaktor najmä tvorbe tzv. martinského jazykového úzu. Jozef ŠTOLC bol vynikajúcim slovenským dialektológom. V hesle je zhodnotený jeho prínos k výskumu slovenských nárečí; sám považoval ich poznanie za základ skúmania vnútorných dejín slovenského jazyka. O Ľudovítovi ŠTÚROVI v záhlaví hesla čítame, že bol kodifikátorom spisovnej slovenčiny, politikom, básnikom, publicistom, jazykovedcom, novinárom, redaktorom a pedagógom; všetky stránky jeho činnosti sú v hesle osobitne

hodnotené. Juraj RIBAY, významný predstaviteľ osvietenkej vedy, bol zakladajúcou osobnosťou viacerých slavistických disciplín. Heslo v SBS ho predstavuje okrem iného ako spoluvytvorcu porovnávacej metódy. Slovenskej verejnosti je pravdepodobne menej známy Ferdinand ŠTELLER-ŠTELIAR, autor pravopisných príručiek, ktorý prispel k poznaniu hláskovej, tvaroslovnej a pravopisnej sústavy spisovnej slovenčiny; aj o ňom nájdeme heslo v 5. zväzku SBS. František ŠUJANSKÝ si svojou zberateľskou činnosťou získal zásluhy o slovenskú frazeológiu; jeho práce sa podľa autora hesla stali východiskom pre neskorší onomastický výskum.

Biografické heslá o osobnostiach z rozličných odborov napriek ich rôznorodosti v slovníku zjednocuje rovnaká stavba, lexikografický štýl a terminológia. V súvislosti s premenami v spoločnosti sa v terminológii uskutočnili určité zmeny; redakcia od 3. zväzku postupne odstránila z textov termíny uplatňované prekonanou ideológiou (*klérofašistický, buržoázny* a pod.). Heslá sú teraz spracované bez ideologického zafarbenia a hodnotenie osobností je neustranné.

Piaty zväzok SBS (1. zväzok A-D, 1986; 2. zväzok E-J, 1987; 3. zväzok K-L, 1989; 4. zväzok M-Q, 1990) je predposledný v základnom rade. V súčasnosti sa už pripravuje do tlače rukopis 6. zväzku - písmená T-Ž. Po vydaní 6. zväzku budú mať používatelia k dispozícii kompletne základné dielo slovenskej biografickej encyklopédie. Po dokončení základného radu sa predpokladá vydanie dodatkov.

Emil Kačala

SPYTOVALI STE SA

Monsignor. - V. K. z Nitry nám napísala: "Odpovedzte mi, prosím, na otázku, aký je pôvod a význam slova *monsignore*, jeho pravopis a skratka."

Slovo *monsignore* má francúzsko-talianky pôvod: francúzsky výraz *mon* znamená môj, talianske slovo *signore* je pán. V najnovšom slovníku talianskeho jazyka (Palazzi: Nuovissimo dizionario della lingua italiana) sa pri hesle *monsignore* uvádza, že ide o slovo prevzaté z francúzštiny (fr. *monseigneur*) s významom "môj pane" a že ide o čestný titul, ktorý sa v minulosti dával veľkým osobnostiam, no v súčasnosti sa dáva iba prelátom.

V Malom teologickom lexikone (zost. M. Višňovský, Bratislava, Cirkevné nakladateľstvo 1989) sa na s. 303 uvádza, že *monsignore* je čestný titul vyšších (arcibiskup a biskup) a nižších prelátov a pápežských komorníkov; tento titul udeľuje pápež. Okrem spomenutého výkladu je tu aj zmienka o tom, že v súčasnosti sa používajú dve skratky tohto titulu: *Mons.* (novšia) a *Msgr.* (staršia). Obidve skratky sú v tejto príručke označené s veľkým začiatočným písmenom.

V Slovníku cudzích slov M. Ivanovej-Šalingovej – Z. Maníkovej (Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979) je na s. 588 heslo *monsignore* s výslovnosťou *monsiňore* alebo *monsiňór*, s výkladom "titul katolíckych cirkevných hodnostárov v daktorých krajinách" a so skratkou *msgre* (bez bodky na konci).

Pri uvažovaní o slove *monsignore* si treba ešte uvedomiť, že podoba *monsignore* navodzujú predstavu, že ide o oslovenie (porov. tvary *otče*, *pane*), teda o formu vokatívu, ktorý sa zachoval okrem iného v cirkevnej reči, v modlitbách, piesňach, v oslovení biblických bytostí, duchovných a iných osôb. Preto v spojení s menom alebo prívlastkom navrhujeme v nominatíve používať nie tvar *monsignore*, ale tvar *monsignor*: *monsignor Hrušovský*, *tento (jeden, nový) monsignor*. Na takéto uplatňovanie tvarov *monsignor* a *monsignore* máme doklady aj v lexikálnej kartotéke Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV.

Skratka slova *monsignor* – ako sme už spomenuli – sa v citovaných príručkách uvádza v troch podobách: *mons.*, *msgr.* a *msgre*. Z hľadiska zrozumiteľnosti a významovej priezračnosti najlepšie vyhovuje skratka utvorená zo začiatočných písmen slova, t. j. skratka *mons*. Pravda, treba ju písať s malým začiatočným písmenom. Tento pravopis má oporu v skratkách vedecko-pedagogických titulov *profesor* a *docent* a funkčných označení *odborný asistent* a *asistent* – *prof.*, *doc.*, *odb. as.*, *as.*, ktoré sa ako skratky živých, fungujúcich slov píšu s malými začiatočnými písmenami.

Katarína Hegerová

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 26, 1992, č. 9. Vydavateľstvo Slovak Academic Press, spol. s r. o. Hlavný redaktor PaedDr. Matej Považaj. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Anna Lišková. Vychádza dvanásťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 96,-, jednotlivé čísla Kčs 8,-. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma SAP – Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Námestie slobody 6, 810 05 Bratislava. Registr. zn. F-7050.

Distributed by SAP – SLOVAK ACADEMIC PRESS Ltd., P. O. Box 57, Námestie slobody 6, 810 05 Bratislava, Czechoslovakia. Distribution rights are held by KUBON and SAGNER, P.O.B. 34 01 08, D-8000 München, Germany.

© Slovak Academic Press, spol. s r. o., 1992

Cena Kčs 8,-